

ЈЕРЕСИ И ИНКВИЗИЦИЈА НА ЗАПАДУ У 12. И 13. ВЕКУ

Мирослав М. Поповић
*стипендиста Министарства
за науку и технолошки развој
Републике Србије*

Апстракт: Рад представља приказ развоја средњовековних јереси и појава које су их праћиле, са акцентом на јереси катар, валденита и хумилијата у 12. и 13. веку. Даје је осврт на одговор Цркве, настанак инквизиције и њене последице.

Кључне речи: јерес, дуализам, катар, албигани, валдензи, хумилијати, инквизиција

Проблем јереси

Верско учење које је у супротности од званичног признатог од стране Цркве назива се јерес. Следбеници јереси називају се јеретичима. У првим вековима је јерес имала велики значај за историју Цркве. Служила јој је као подстрек да убрзано дефинише своје доктрине и да анатемише искривљене теолошке ставове.

Повремено је изгледало да ће велики покрети као аријанство и гностицизам заузети Цркву. Преобраћењем Константина Великог (306–336) моћ државе прешла је у руке хришћана, који намећу јединство вере. У источним и западним деловима Римског царства законом су се јеретици подвргавали егзилу, конфискацији имовине и смртној казни. Сва ова решења преживела су пад Царства. Црква се позивала на државу ради сузбијања јереси.

Сами цареви прогонили су прекршитеље црквеног закона. Цар Константин 316. прогонио је донатисте (јерес о сакраментима и Цркви), а године 325. протерао је Арија и два његова епископа. Манихејци (дух и материја; принцип добра и принцип зла = дуализам), нису могли да наследе имовину својих родитеља. Јустинијанов Кодекс их осуђује на смртну казну. Теодосијев син Аркадије је 395. потврдио ове законе. Манихејство је дуалистичка јерес коју је основао Мани у Персији у 3. веку после Христа. Сматрао је себе последњим у низу пророка међу којима су били Адам, Буда, Заратустра и Исус. Манихејство је сматрало да је свет спој духа и материје, првобитног добра и зла. Пала душа је заробљена у злом, материјалном свету и трансцендентни свет може досегнути само путем духа. Јерес се ширила по Римском царству и на Истоку. Хришћанска Црква и римска држава су се против ње бориле и манихејство скоро потпуно нестаје из Западне Европе до краја 5. века. У Азији је опстало до 14. века.¹

¹ Енциклопедија Британика 5, Београд 2006, 110.

У трећем веку шири се гностицизам, чији су верници полагали право на тајно, или повлашћено, знање и називани *gnostikoi* (зналци). Њихов начин мишљења заснивао се на општој хеленској идеји да се спасење постиже знањем. Основа гностичке мисли је дуализам Бога и света, који је краљевство ђавола и непоправљиво зао. Гностицизам је врста побуне против грчке науке и разликовао се од платонизма. Супротстављао се правоверном хришћанству својим непријатељством према историји. Уместо да се заснива на идеји да Бог припрема за будућност посредством прошлости, свет је сматрао светом из којег је Бог одсутан. Гностицизам спојен са хришћанским идејама Црква је оценила као неприхватљив. Овај особени спој имао је дуго трајање и поново се појавио у средњем веку као албижанска јерес, која је цветала у јужној Француској.²

Св. Августин и други црквени оци нису се слагали са строгим мерама против јеретика. Читава хришћанска традиција говори да вера није достојна Бога ни поштовања људи ако не настаје и не развија се у слободи. Према Св. Атанасију, «Својство је религије да уверава, а не да присиљава.» Св. Августин говори манихејцима: «Ко не зна коликом је муком могуће открити истину и како се тешко извлачи из заблуде тај ће окротно поступити према вама.» Лактанције сматра: «Религију треба штитити, али не убијајући, него умирући за њу...»³ Међутим, када су јереси у 12. и 13. веку угрожавале темеље средњовековног живота, друштва и Цркве, установљен је судски организам – инквизиција, који ће одбранили ове средњовековне структуре и обезбедити сигурност.

Јерес се може дефинисати као формално одрицање или изражавање сумње у одређену хришћанску истину. Реч јерес пореклом је из грчког језика и у античко доба означавала је «избор» или «изабрану ствар» и употребљавала се за припаднике појединих филозофских школа. Већ у Новом Завету се местимично користи у негативном контексту, а од Св. Игњатија је синоним за погрешно теолошко мишљење. Црква од најранијих дана себи присваја право да формулише учење и доследно је осуђивала јерес. Као што је напред речено, потреба да се побије јерес понекад је подстицала обликовање правоверне хришћанске доктрине.

У време првих векова хришћанства јереси су се углавном рађале због погрешног схватања Христове природе. Касније су се јавили јеретички покрети који су тежили да се Црква врати њеној апостолској једноставности. Многа јеретичка учења одбацивала су Свете тајне, као и друге црквене институције.

Аријанци су били следбеници Арија из Александрије, презвитера који је оспоравао Христову божанску природу и учио да Син није једнак Оцу, већ га је овај створио пре почетка времена као инструмент за стварање света. Никејски сабор 325. године осудио је Аријево учење. Са одлуком Сабора сложио се цар Константин Велики, који је Арија протерао у Илирик.⁴ Аријево учење се и даље ширило; многи народи (међу њима Готи, Вандали и Лангобарди) примили су га за време Велике сеобе народа. На II Васељенском сабору у Цариграду 381. године одвојено је од хришћан-

² Ц. Ц. Витроу, *Време кроз историју*, Београд 1993, 81–82.

³ Цитати наведени у S. Romac, *O Kristu, Crkvi i čovjeku u ozračju nedokučivoga*, (svezak III–V), druga knjiga, Zagreb–Frankfurt 1984, 316–317.

⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 68.

ске цркве.⁵ Монофизити представљају следбенике учења да се у Христу оваплотила само једна, божанска природа. Несторијанци носе име по цариградском патријарху Несторију (428–431), који је због сукоба са александријским патријархом Кирилом око питања Христове природе, на Трећем васељенском сабору у Ефесу (431), осуђен као јеретик. Био је присталица ставова антиохијске богословске школе која је учила да у Христу напоре постоје две одвојене природе. Одлуке Сабора у Халкедону (451) биле су управљене против монофизитских и несторијанских заблуда.⁶

На тлу Византијског царства настали су павликијанци, секта чији је почетак углавном непознат, а оснивач је изгледа био Константин из Мананалија. Он је у време Констанса II (641–668) изградио насеобину у Кибоси у Јерменији. Василије I (867–886) победио је павликијанце, што је пратило пресељавање великог броја секташа у Тракију, па од тада нису представљали претњу по Царство у Малој Азији. Трачки павликијанци ће се измешати са локалним становништвом и створити основу за настанак богумилске јереси у 10. веку. Богумилска јерес је уочена у Бугарској 10. века, а затим се раширила у европским деловима Византије и у суседним земљама. Представљала је комбинацију манихејства и павликијанства. Прикључује се дуалистичким покретима познатим од времена раног хришћанства и представља њихов изданак. Ипак се не може идентификовати ни са једним од њих. Богумили су осуђивали робовање телу, брак, употребу меса и вина, захтевали строгу аскезу. Одбацивали су крст, осуђивали клањање иконама, порицали свете тајне, избегавали цркве. Свето Писмо су тумачили алегорички, негирали земаљски живот Христов, игнорисали Богородицу, осуђивали Јована Крститеља као претечу Антихристову.⁷ О богумилима ће бити речи касније у вези са њиховим утицајем на катарску јерес на Западу у 12. веку.

Интерпретације модерних историчара су потпуно стране ставовима црквених људи средњег века. Веровали су да је јерес дело ђавола. Јеретици су описивани низом придева и текстова који су се преносили од аутора до аутора. Неке су Свети Оци пренели у средњи век, а други се развили у самом средњем веку. Ови описи су служили за стварање конвенционалних карактеристика личности јеретика (његов понос, површинско схватање побожности, тајанственост). Описивани су као неписмени, лажно побожни, што није увек било истина. Велики број извора потиче од репресивних снага или хроничара који су на римокатоличкој страни.

Јерес се чешће проповедала усменим него писаним путем, те је преживелих дела јеретика много мање, а и репресија је уништила документе.

Историја се на овај начин суочава са проблемом сведочанстава када жели да проучава понашање, мотиве и веровања средњовековних јеретика. Великим делом проучава тајне покрете, а мотиве разјашњава на основу извора који се њима ретко баве, скида вео конвенција и предрасуда са њихових оригинала да би створила праву слику јеретика.

⁵ Исто, 73.

⁶ Исто, 77–79.

⁷ *Лексикон српској средњеј века*, Београд 1999, 51 (С. Ћирковић).

У стварању јереси учествује јеретик са дисидентским веровањима и праксама, али и Црква која осуђује његове погледе и дефинише шта је правоверна доктрина. Јерес се састојала од трајног отпора учењу Цркве.

Црква, суочена са изазовом непријатељских секти од 12. века надаље, била је приморана да призна да се ове секте разликују од оних из позне антике и предузима нове мере да се са њима избори. Створена је машинерија за дефинисање доктрине и откривање и сузбијање оних који су одбијали да прихвате одлуке Цркве.

Медиевисти нису у потпуности проучили све аспекте овог развоја. Зна се много више о пореклу и делима инквизиције, једног од инструмената репресије. Потрага за разумевањем мотива јеретика води историчара у проучавање средњовековних друштава и економских промена, питање морала верника, услова регионалних цркава, ефекта насиља на стимулисање јеретика. Ове тешкоће утичу да проучавање средњовековне јереси заостаје за истраживањима о другим аспектима средњовековне историје.

Јереси су интегрални део средњовековне сцене у низу земаља. Њихов развој је феномен који се јавља паралелно са процесима успона папске моћи, развоја канонског права, појаве верских редова и развоја крсташког идеала. Потреба за откривањем и гушењем јереси обликовала је средњовековну Цркву за будућност. Била је повремено од одлучујућег значаја у политичкој историји (Албижански крсташки рат у Француској). Упорни јеретик није пркосио само видљивој власти Цркве. Изазивао је и страх од проклетства и поставио свој или суд групе насупрот духовној власти која је имала моћ да одлучује о будућности његове вечности.

Јерес је стална супротност ортодоксији. Антитезе Бог–Сотона и Рај–пакао чине основу средњовековног схватања света. Друштвене супротности тог доба биле су подлога за токове који су се разилазили са ортодоксијом. Развој институције Цркве створио је и продубио супротстављеност идеала Цркве њеној стварној пракси. Та супротстављеност је са своје стране допринела настанку јереси. Људи који су се проглашавали за Христове посланике, проповедали учења која су се разилазила са римокатоличким правоверјем, сумњали у црквени и друштвени поредак, јављали су се током читавог средњег века.⁸

Ширење културе и духовни садржај правоверног покрета против најгрубљих злоупотреба повећали су број присталица реформе Цркве. Проучавање и културна вулгаризација погодовали су критици, а критика је повећала број неконформиста. Побољшање саобраћајних веза омогућило је до тада усамљеним јеретицима да се уједине и оснују организације које су угрожавале Римску цркву. Катарска јерес, која је била најзнатнија, замало је превладала римокатоличку ортодоксију у неким градовима северне Италије и средиштима јужне Француске. Ширила се до 1209. године, када ју је угушио Албижански крсташки рат.

Јеретици су имали велики део присталица међу сиромашним народом, који је био више осетљив према богатству и покварености повлашћених редова, него пре-

⁸ A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd 1987, 103.

ма теолошком умовању. Вође су скоро увек припадале вишим класама, међу којима је било умних људи, идеалиста и жељних да схвате највише истине.⁹

Јереси дванаестог века

Почетком дванаестог века престала је полувековна тишина у историји западне јереси. Јереси мењају карактер. Нова врста јеретика су агресивни реформатори који инсистирају на променама у Цркви којима ће римокатолицизам прилагодити својим идејама. Јерес се све више шири отвореним и агресивним проповедањем. Јеретици се не либе да користе физичку силу. Траже да их Црква у целини саслуша и почне да прати. Настаје нова брига за примену Јеванђеља у друштву или жеља за радикалним променама у свештенству и односима између Цркве и друштва.¹⁰ Правоверни реформски покрет, настао међу монасима и нижим слојевима хијерархије, кога је затим преузело папство, почео је да комеша свест великог броја лаика. Борба између царских и папских странака почела је дискусију о правом месту Цркве у свету у круговима на које ти проблеми раније нису утицали. Папа Григорије VII био је спреман да отвори питање принципа и општу дискусију, да понуди подршку ентузијастима у побуну против свештенства које је практиковало симонију.¹¹

Црквена реформа и јерес су међусобно повезани.¹² Револуционарни програм григоријанаца ставио је пред Цркву идеале који никад нису могли бити у потпуности реализовани и дали делу свештенства и бројним лаицима визију слободне Цркве која се није могла остварити потпуно у тадашњим друштвеним и политичким околностима. У почетку су григоријанци могли да сарађују са народним покретима. Тако је жар обичног човека који је пробудила реформа у напреднијим центрима Западне Европе пронашао правоверан пут. Временом правац папске реформе почео је да се мења и њени циљеви су све више постајали клерикални и јурисдикцијски. Вормским конкордатом из 1122. године осетило се да је позив на прочишћење свештенства изгубио ефекат и да се правоверни покрет окреће безначајним рас-

⁹ R. Lopez, *Rodenje Evrope*, Zagreb 1978, 172.

¹⁰ M. Lambert, *Medieval Heresy. Popular Movements Bogomil to Hus*, London 1977, 39.

¹¹ Папа Григорије VII (Хилдебранд) (1073–1085) појачао је кампању за моралну реформу свештенства. Позиву на моралну реформу папа је придружио непосредан изазов „Светом краљевству“. Био је уверен да световна власт над избором свештенства проистиче из моралних проблема Цркве. Настојао је да се сви свештеници бирају по канону. Године 1075. је забранио свештеницима да их лаици уведе у звање и тиме угрозио бит световне контроле. Изнео је теолошку тврдњу да је свештенство са папом на челу надмоћније од краљева и других световних власти чија је улога да спроводе свештеничка наређења. Сукоб Царства и папа решен је споразумом папе Каликста II (1119–1124) са Хенриком V (1116–1125), тзв. Вормским конкордатом 1122. године. Случај је после 50 година борбе окончан компромисом. Цар се сложио да не инвестира црквене људе симболима њихових звања и дозволио канонске изборе. Монарху је дозвољено да присуствује избору епископа и опата, но бирачи су суштински били слободни. Пошто је особа изабрана, цар је могао да је уведе у неко световно звање и обдари имовином, али се видело да није реч о увођењу у духовно звање. Симонија је појам који означава куповину или продају духовних ствари. (Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999, 186–190.)

¹² M. Lambert, *Medieval Heresy*, 41.

правама. Пре Вормса је реформа у свом најдиректнијем додиру са лаичким светом почела да губи дах и након тога се повећао број јеретичких епизода. Очекивања лаичког света григоријанска реформа није успела да испуни.

Папство је најтрајнији успех постигло крсташким ратовима.¹³ Крсташи су створили дубоки народни осећај за Христове патње на Распећу и мржњу према Јеврејима. Успех крсташких ратова би се одразио у новом Јерусалимском краљевству које би помирило све људе у сукобу и уздигло у доба обиља које ће претходити Судњем дану. Крсташи су били и важна веза која је приближила људе Западне Европе Византији и Балкану и постојање крсташких држава је несумњиво олакшало формалне и неформалне контакте са илегалним дуалистичким богумилским црквама¹⁴ у Константинопољу, Малој Азији и Балкану.¹⁵

Непогрешиви доказ о присуству богумила види се 1140. године, али се оно вероватно може приметити и раније. Јеретичке епизоде пре те године већ изазивају сумњу у присуство богумилске доктрине и постоји чврста подлога за становиште да је рани јеретик, Петар од Брија, био под богумилским утицајем. Крсташки ратови су били једна од карика у ланцу контаката који су помогли да се овај утицај више оствари на Западу.

Дуализам никад не би поново продро на Запад да тло за примање јереси није било добро припремљено. Незадовољство Црквом било је неопходно као први корак да би елементи драстичне аскетске вере били прихваћени на маргинама римокатолицизма. Ово незадовољство било је производ реформе која је изгубила снагу и ефеката ригидности и конзервативизма у Цркви који није могао да прихвати нове

¹³ Крсташки ратови, освајачки походи феудалне класе Западне Европе, вођени су од 11. до 13. века против муслимана Средњег истока ради ослобођења Христовог гроба у Јерусалиму, освајања богатог Истока и отварања трговине са источним земљама. Нема сагласности у погледу њиховог броја, а само су I и VI довели до привременог освајања Јерусалима и сиријско-палестинског приморја. Први је вођен 1096–99. (феудалци из јужне Француске, Нормандије, Лотарингије и др.), други 1147–49. (Луј VII и Конрад III), трећи 1189–92. (Филип II Август, Ричард Лавово Срце, Фридрих I Барбароса), четврти 1202–04. године (Бонифацио Монфератски), затим тзв. Дечји крсташки рат 1212. (пустолови Стефан и Никола), пети 1217–21. (Андрија II, Леополд II), шести 1228–29. (Фридрих II), седми 1248–54. (Луј IX Свети), осми 1270. (Луј IX Свети). У њима је, према процени историчара, изгубило животе 2 милиона људи. У тзв. дечјем крсташком рату страдало је и 15 хиљада деце. Крсташки ратови имали су значајних последица. Запад се упознао са културним тековинама Истока и са класичном грчком литературом и науком. Развита обостране трговине допринео је напретку градова. Крсташки ратови довели су до слабљења феудализма и јачања краљевске власти.

¹⁴ Дуализам је једно од трајних веровања човечанства. Његово присуство простире се од далеке Кине до ловишта Ирокеза у периодима од 2000. године пре Христа до 12. века. Он је у основи непријатељ правоверног хришћанства. Дуалисти преувеличавају и искривљују текстове Светог Писма и сматрају да је материјални свет творевина зла. Све што се може видети је зло – само тело је творевина злог бога или палог анђела, који се предао злу. Оно што се не види је духовно. Највиша сврха постојања је побећи од материјалног света. Одбацује се Христова инкарнација, правоверна доктрина испуљења, сакраменти Цркве. Ставови према греху и слободној вољи су измењени. Одбацује се конзумирање меса. Брак се мора избегавати, јер он ствара људско тело, које је творевина зла. Дуалистичка веровања су привлачна због једноставности, дају јасну сврху света и решење трајног теолошког проблема присуства зла у свету који је створио Бог. Један од облика дуалистичке јереси је богумилство, настало у Бугарској 10. века. Богумили су веровали да је ђаво творац видљивог материјалног света, да Христос није имао обично тело и да није истински патео. Одбијали су сакраменте. Нису крстили водом и ђавола су поистовећивали са Јахвеом.

¹⁵ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 43.

интерпретације хришћанског живота. Било је потребно више од века пре него што су црквене власти биле у стању да прилагоде своје погледе и успоставе кохерентну политику. Током сумње и оклевања јеретичке групе су нашле прилику да се отцепе од Цркве. Дуга криза први пут се нашла пред могућношћу решења за време Иноћентија III (1198–1216) на почетку тринаестог века. До тада Црква дванаестог века није као целина разумела силе које су се нашле иза популарних јеретичких покрета и није имала ефикасан одговор на њих.¹⁶

Лутајући проповедници

Јереси 12. века имале су неодређену форму, недостајали су им јасни догматски ставови и биле су у блиској вези са идеалима правоверне побожности. Већина народних јереси настала је спонтаним радом лутајућих проповедника. Проповедање је припремило становништво за прихватање јеванђељских и дуалистичких јереси 12. века. Имало је често правоверне корене. Рад проповедника Црква није одбацивала, а неки су имали и папину дозволу. Један од најранијих био је Роберт из Абрисела, који је деловао у Француској. Поред њега истичу се Бернар из Тирена и Норберт из Ксантена.¹⁷

Постоје сличности у оквиру група лутајућих проповедника. Изненађујућа је њихова љубав према сиромаштву. Сиромаштво и проповедање су блиско повезани. Недостатак средстава и потпуна зависност проповедника од спонтаних давања његових слушалаца били су гаранција проповедникове независности и искрености. Брзо су привлачили следбенике, делом на уобичајени начин, а делом су их групе мушкараца и жена пратиле за време лутања земљом. Лутајући проповедници постали су оснивачи манастира. Оснивања су допринела разноврсности верског живота у првој половини 12. века.¹⁸

Покрети који су проповедали сиромаштво представљали су реакцију против богатства Цркве и грађанства које се развијало у време брзог раста економије. Расте рационализам који доводи до поређења у историјском смислу између једноставне апостолске Цркве и развијене хијерархије Цркве дванаестог века. Велике гомиле које су се окренуле народним проповедницима изразиле су потребу за кохерентнијим упутствима Цркве, али предлози за стварање центара за обуку свештеника и коришћење катедрала као места за народну теологију су пропали.¹⁹ Пре доласка фратара стандарди образовања свештенства остали су на ниском нивоу. Шанса за јеретике била је у постојању великог народног жара, који је реаговао против конзервативне Цркве којој су биле потребне реформе, у незадовољству утврђеном Црквом варварског доба, новом разумевању одређених црквених текстова и одбацивању постојећег немирног материјалистичког доба. Идеје лутајућих проповедника кретале су се од драстичне реформе, већим делом на грегоријанским основама, до теолошке јереси.

---

¹⁶ Исто, 43.

¹⁷ Исто, 43–44.

¹⁸ Исто, 45.

¹⁹ Исто, 47.

Појава катара

Јереси у прве три деценије 12. века заснивале су се на личности једног проповедника. Када би престао његов утицај следбеници би скоро потпуно нестали. Око 1140. године јавља се међународни покрет који се различито звао у различитим земљама и имао особите елементе веровања и организације. Они откривају везу са богумилима Византије и Балкана.²⁰

У следеће две деценије јерес настала под богумилском утицајем се широко проширила на Западу. Први израз ове јереси који је забележен одиграо се 1143–44. године у Рајнској области, у Келну.²¹ Постојале су три категорије присталица – слушаоци, верници и изабрани. Прелазак из најниже категорије у категорију верника, или из верника у изабране, спроводио се церемонијом полагања руку и процесом тестирања. Њихово крштење полагањем руку у «ватру и Дух» био је у супротности са крштењем водом које је вршио Јован Крститељ. Одбијали су да пију млеко или конзумирају било шта што је настало као резултат полног сношаја. Одбацивали су и брак. Посвећивали су храну и пиће уз молитву Оче наш. Тврдили су да њихово веровање сеже у доба мученика и да имају присталице у Византији. Ту је и присуство дуалистичке космогоније.

Богумилски утицај је успостављен на тадашњем Западу јер су јеретици тврдили да прате Христов пут. Апостолски живот био је прекретница. Јеретици су тежили реализацији апостолског живота преко несигурног лутајућег живота, према обрасцу Седамдесеторице, коју је послао Исус.²² ПравOVERНИ грегоријански проповедници су помогли да се створи захтев за овим обрасцем апостолског живота. Због конзервативизма Црква овај захтев није прихватила у овом периоду и корист су однели јеретици.²³

Нису сви јеретици примили богумилски утицај. Друга група је имала веровања «западног» типа, ригорозни морал, тежњу за једноставном духовном Црквом слободном од римокатоличког свештенства и долази до појаве индивидуалне свести.²⁴ Порицали су вредност римокатоличких миса, прихватили крштење одраслих и одбацили крштење деце као супротно Светом Писму. Био је дозвољен само брак између невиних, а одбачено и чистиште. Спајањем западне јеванђељске јереси и богумилског утицаја са Истока настала је нова јерес 12. века. Она је имала међународни карактер. Звали су се «*riphles*» у Фландрији, у Немачкој катари (на грчком *katharoi* – «чисти»), албижани по граду Алби у јужној Француској, који је био једно од њихових упоришта.

Цезарије из Гајстербаха²⁵ пише: «Снага јереси била је тако велика да је изгледало да се пшеница вере по читавој тој земљи претворила у плеву заблуде. Послати

²⁰ Исто, 60.

²¹ Исто, 60–61.

²² Према Луки, сам Исус је поставио другу седамдесеторицу апостола и послао их да проповедају. За њих се најчешће користи назив „шири круг апостола“, а међу најзначајнијим су јеванђелисти Марко и Лука.

²³ М. Lambert, *Medieval Heresy*, 61.

²⁴ Исто, 62.

²⁵ Цитирано у *Istorija filozofije I*, у редакцији G. F. Aleksandrova, V. E. Bilovskog, M. V. Mitina, P. F. Judina, Beograd 1948, 475.

су опати нашег реда и неколико епископа, да мотиком ортодоксне проповеди из корена ишчупају ту плеву, али су мало шта постигли... Албижани признају два принципа: доброг бога и злог бога, који је, како они кажу, створио сва тела, као год што је добри бог створио све душе... Они поричу васкрсење тела; они сматрају савршено бескорисним ићи у цркву и молити се у њој; они одбацују крштење... Албижани верују да душа пролази, према заслугама, кроз разна тела, чак и кроз тела животиња и змија. И толико је ојачала албижанска заблуда да је убрзо заразила готово хиљаду градова, и да није била угушена мачем верних, захватила би и читаву Европу».

Одржана је конференција у Ломберсу, замку близу Албе, на југу Француске и изнела се на видело слобода катара на погодном терену.²⁶ Локалне јеретичке вође, «добри људи», расправљали су са својим противницима. Представници правоверја држали су се стриктно цитирања доказних текстова из Новог Завета, јер јеретици нису признавали Стари. Ломбершко суђење против веровања «добрих људи» уопште није имало резултата. Две године после Ломберса на међународном концилу дуалиста у селу Сен Фелис територија највише захваћена јересју је подељена на бискупије, територијално распоређене по римокатоличком обрасцу. У Ломбардији је катарска мисија успостављена у петој или почетком шесте деценије 12. века.

Највећа снага покрета лежи у његовом етичком обраћању становништву на које је довољно деловао верски осећај времена да цене сиромаштво и самопожртвовање и недостатак правоверног усмеравања. Кључне фигуре били су веома посвећени мисионари чији је аскетски живот имао непосредан утицај и чија је храброст била задивљујућа. За отприлике две деценије од несумњиве појаве богумилског утицаја у Келну, нова јерес се проширила са Рајне на Пиринеје и на Апенинско полуострво.²⁷

Валдензи и хумилијати

У последњих тридесет година 12. века са катарском јереси је власт имала највише посла. У северној и централној Италији и у Лангедоку успела је да се јаче учврсти. У исто време појавиле су се и две групе јеретика – хумилијати и валдензи, покрети засновани на Јеванђељу, чији су чланови желели право да проповедају међу хришћанима.²⁸ Валдензи су били пример потенцијалног реформског покрета који је скренуо у јерес због неприлагођености црквене власти. Оснивач Валдо био је богати послодавац из Лиона, надахнут животом Св. Алексија. Након што се посаветовао са професором теологије, одлучио је да се одрекне богатства и овоземаљског света. Његов циљ је био апостолски живот у сиромаштву и проповедање одломака јеванђељских текстова. Од ранијих проповедника разликовао се по бризи лаика за самостално учење преко превода Светог Писма и Дела Светих Отаца на матерњем језику. Сакупио је следбенике и желео да проповеда, за шта се са њима припремао.

Ускоро је дошао у сукоб са влашћу. Традиционална схватања црквених редова давала су право проповедања и лечења душа папи и бискупима, као наследницима

---

²⁶ М. Lambert, *Medieval Heresy*, 64.

²⁷ Исто, 66.

²⁸ Исто, 67.

Петра и Апостола, и свештеницима, као наследницима Седамдесеторице. Канонско право је ограничавало проповедање на клир и било је мало изузетака. Валдов покрет имао је успех у народу и изазвао страхове и љубомору локалног свештенства. Валдо и његови ученици захтевали су пријем код папе и послали представнике на III Латерански концил 1179. године у Риму, показујући своје преводе и тражећи овлашћење за проповедање. Дошло је до испитивања, али тада валдензима није дата права дозвола за проповедање. Папа Александар III је одобрио Валдов завет на добровољно сиромаштво, али је забранио проповедање њему самом и његовим следбеницима, осим ако не добију одобрење локалних свештеника. Локално свештенство то није учинило, па је папина одлука у ствари била близу тоталног одбијања.

Одобравање завета сиромаштва заједно са оклевањем у вези са проповедањем су одлика традиционалног става Цркве. Следеће године Валдо и његови следбеници су још увек били у њеном окриљу. Велики страх власти био је да на валдежански ентузијазам може деловати катарска јерес. За одметање су одговорни многи фактори. То су: Валдов осећај да има мисију директно од Бога, стање Цркве, осећања против неадекватног свештенства и Валдово угледање на Јеванђеља као заповести. Верност Светом Писму и божански позив су захтевали проповедање. Тако је удружење ушло у шизму.²⁹

Занимљив је опис Стефана из Бурбона који говори о сиромашнима из Лиона. Стефан је био доминиканац и инквизитор из прве половине 13. века. Стефан овако описује валденге:

«Валдензи су добили име по оснивачу ове јереси, који се звао Валдо. Такође се зову и Сиромашни из Лиона, јер су први проповедали сиромаштво. Исто тако себе називају Сиромашни Духом, јер је Господ рекао: Благословени су сиромашни духом... Валдо, који је живео у Лиону, био је богат човек, али са мало образовања. Слушајући Јеванђеља и будући радознао да разуме њихово значење, погодио се са два свештеника да напишу превод на народном језику. Они су ово и учинили, заједно са другим књигама Библије и многим одломцима из списа светаца. Пошто је овај грађанин читао Јеванђеље док га није знао напамет, одлучио се да следи апостолско савршенство, да живи као и сами апостоли. Тако, продавши сву своју имовину, презирући свет, бацао је свој новац сиромашнима као прашину. Онда је тежио да узурпира службу апостола и проповедао Јеванђеља на улицама. Водио је многе мушкарце и жене да чине исто, подучавајући с њима о Јеванђељима. Такође их је послао да проповедају у околним селима. Ови мушкарци и жене, незналице, трчећи кроз села, улазећи у куће и проповедајући на отвореном као и у црквама, вукли су друге да чине исто».³⁰

²⁹ Исто, 70.

³⁰ *Anecdotes d' Etienne de Bourbon*, ed. Lecoy de la Marche, Soc. De l' Histoire de France, Paris 1877, cap. 342.

Слични фактори били су на делу међу хумилијатима («понижнима») северне Италије.³¹ Тежили су да воде чистији етички живот у складу са Јеванђељима, а без одрицања брака. Зарађивали су за живот у ломбардијским градовима ручним радом, углавном у производњи вуне. Као знак понизности носили су одећу од сирове вуне и добили име по начину живота или одевања. Одбацивали су заклетве и лажи и праксу парничења. Били су различитог порекла. Међу њима је било и свештенства. Имали су одвратност према таложењу богатства и сав вишак давали за милостињу. Александар III је саслушао и одбио њихов захтев за дозволу проповедања. Наставили су да инсистирају и Црква их је забранила.

Валдензи и хумилијати су дошли под разматрање у Верони 1184. г. Документ који је издат као резултат помирења између папе Луција III и цара Фридриха I Барбаросе,³² представљао је корак напред у борби Цркве против јереси. Була *Ad abolendam*, која је подразумевала активну сарадњу Фридриха I Барбаросе је први покушај током читавог века да се реши изазов јереси са наднационалног становишта.³³ Бремене је пало на бискупе, који су морали да делују као чувари правоверја и да сузбију јерес, уз малу помоћ црквеног врха. Они су реаговали на присусутво јереси у њиховој дијецези на веома различите начине, према својим сопственим способностима. Једна област је заокупљала папе генерацијама у борби против јереси – Лангедок, његово средиште, Гаскоња и Прованса. Була *Ad abolendam* се озбиљно посветила јереси у Италији, месту настанка највећег броја забрањених секти. Бискупи или њихови представници морали су да посећују два пута годишње парохије захваћене јересју, а световне власти су морале да помажу у истрагама. Ове одлуке нису успеле да окрену ситуацију у корист Цркве. Откривање јереси је зависило од случајног народног потказивања. Була Луција III реорганизовала је епископалну инквизицију, али није одредила средства која би осигурала да бискупи врше своју дужност. *Ad abolendam* није дала решење за проблеме препознавања и класификације јереси. Она је коначно одбацила валдензе, а исто се односило и на хумилијате. Дошло је до расцепа међу валдензима 1205. године, који су до краја средњег века остали подељени на лионску групу која је остала верна Валду и на сиромашне Ломбарђане са средиштем у северној Италији. После 1205. г. ови потоњи су отишли још дубље у јерес.³⁴

³¹ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 70.

³² Фридрих I Барбароса (око 1123–90), немачки краљ и римски цар (1152–90), водио је више ратова у Италији да би потчинио богате ломбардијске градове и приморао папу на покорност. Претрпео је пораз у бици код Лењана (1176), после чега се покајнички измирио са папом и преузео вођење III крсташког рата. На путу кроз наше земље састао се са Стефаном Немањом у Нишу 1189. године. При одласку у III крсташки рат удавио се у реци Селеху у Малој Азији. (С. Пеинтер, *Историја средњег века*, Београд 1997, 319–324.)

³³ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 71.

³⁴ Исто, 81.

Црква и јереси у 13. веку. Инквизиција

Време Иноћентија III (1198–1216)

Доласком папе Иноћентија III први пут се на папској столици нашао човек Цркве који је јереси и верске покрете повезане са њима сматрао главним проблемом свог понтификата.³⁵ У претходном веку Александар III и Луције III предузели су кораке да се суоче са овим проблемом, али су њихова решења била недовршена. За Иноћентијем су следила тројица папа, Хонорије III, Григорије IX и Иноћентије IV и сви су обратили пажњу на контраударац против јереси. Рад двојице светаца, Доминика и Фрање, и појава просјачких редова, које је Иноћентије III охрабривао, имали су снажан ефекат на верски живот 13. века и обезбедили квалификовано особље за проповедање против јереси. Проучавање јереси прецизније је појаснило границу између јереси и правоверја. Под Григоријем IX коришћење папиног ауторитета довело је до стварања папске инквизиције, која је побољшала епископално прогањање јереси и дало нову енергију за праћење и испитивање јеретика. До средине 13. века успостављени су принципи противакције Цркве, који се неће мењати у основи до краја средњег века.

Иноћентије III је поставио принципе за будуће акције. Понудио је ентузијастима који су одлутали начин да се врате Цркви и отклонио опасност у покретима лутајућег проповедања у сиромаштву одобравајући начин апостолског живота под старањем Цркве. Истовремено је покушао да ефикасније употреби силу против упорних јеретика.³⁶ Истраживао је сва средства канонског закона да нађе место за народна верска удружења која су у том тренутку била на граници правоверја. Хумилијати који су желели признање су прихваћени и добили правила која су дозвољавала постојање три гране са посебним начином живота: прве свештеничке, друге која се састојала од лаика који су живели у заједницама и треће која се састојала од ожењених људи који су живели са породицама, све у складу постојећих законских норми.

Ове одлуке су на делу одвојиле малу групу умерених од покрета валдежанских проповедника и вратили многе хумилијате Цркви. Изгледало је да ће Иноћентијева политика имати далекосежније резултате када је стотину валденга у Италији тражило, под одређеним условима, прихватање од Цркве. После 1212. г. нема више оваквих захтева. Иноћентијев прилаз могао је да успе само ако су тежње за помирењем долазиле од самих валденга.

Након поделе валденга 1205. г., контакти између сиромашних Ломбарђана и лиониста преко Алпа нису у потпуности прекинути. Представници обе стране су средели су се на конференцији близу Бергама 1218. године да би изгладили разлике. Лионистичко крило које је подржавало Валда 1218. г. још није потпуно раскинуло са Црквом. Веровали су да је њихово проповедање директна мисија од Бога и одбијали су црквену екскомуникацију. Нису као Ломбарђани инсистирали да сву прак-

³⁵ Исто, 95.

³⁶ Исто, 95.

су Цркве подвргну испитивању у светлу Св. Писма и обрасца ране Цркве. Стране се никад нису ујединиле након пропасти Бергама, мада су се наставили неки спорадични односи. Шанса за поновно уједињење са Црквом изгледа да је нестала.

Успех валденга који су се вратили Цркви био је делимичан. Група Бернарда Прима донела је служби Цркве став заснован на сиромашном животу. Сиромашни римокатолици под Дираном од Хуеска спроводили су више учену мисију, са седиштем у Елну у Русијону који је формирао центар за издавање антијеретичких списа. Обе групе имале су предност нед јеретичима, јер су саме реализовали апостолски живот сиромашних проповедника. Нису успеле да савладају непријатељство бискупа и стекну већи народни успех. Представљају недовршену скицу успешних просјачких редова. Прихваћени хумилијати су проповедали против јереси у Милану, али су остали искључиво Италијани и нису наставили да формирају ред од првокласног значаја.

Када у Лангедоку 1206. г. мисија цистерцита није напредовала у проповедничком позиву, кастилијански бискуп Дијего од Осме и његов помоћник Доминик дошли су на идеју проповедања у сиромаштву у складу са Јеванђељем и у условима једнакости са њиховим непријатељима катарима. Доминик, кога је стално охрабривао и помагао Иноћентије III, сместио се у срцу катарске земље. Године 1215. преселио се у Тулуз, а 1216–17. тражио је признање за свој ред проповедника, познат историји као доминикански ред, који је развио посебан начин живота августинских каноника којима је Доминик припадао. Прерасли су у велики међународни ред посвећен проповедању вере и гушењу јереси. Утицали су на целокупну верску слику, постављајући нове стандарде у проповедању, ушавши на универзитете и играјући важну улогу у развоју схоластицизма, радећи против катара и валденга и истичући свој највећи аргумент – вођење апостолског живота. Одлучна папина подршка, добро планирање Доминика и његових наследника и хитна ситуација у Лангедоку помогли су реду против опозиције секуларног свештенства по питању права фратара да проповедају, исповедају и мешају се у рад парохија.³⁷

Св. Доминик суделовао је у крсташком рату против албижана као ненаоружани проповедник. Доминик је остао у Лангедоку десет година (1206–1216), до смрти Симона де Монфора, често у личној опасности након избијања Албижанског крсташког рата 1208. године. Добио је од папиног изасланика овлашћење да помири са Црквом преобращене јеретике. Није јасно да ли је ова служба подразумевала и право да предаје упорне јеретике секуларним властима. Доминик се само једном јасно спомиње као присутан на спаљивању јеретика и тада је, према Теодорику из Аполдије, спасао једну од жртава од ломаче.³⁸

У тренутку малодушности, његове мисли као да оправдавају насиље: «Годинама сам узалуд настојао да вас уверим благошћу, проповедао вам плачући и молећи. Али у мојој земљи постоји једна изрека, која каже: тамо где не вреди благослов, вреде батине. Ми ћемо против вас позвати прелате и кнежеве...». Славни доминиканац

³⁷ R. W. Southern, *Western Society and the Church in the Middle Ages, The Pelican History of the Church* 2, London 1988, 279–280.

³⁸ *The Cambridge Medieval History*, Vol. VI, Cambridge 1929, 738.

Тома Аквински, иако се није слагао са присилним обраћењем, одобравао је крајње мере против јеретика, као заштиту верника од безбожничке заразе.³⁹

Свети Тома је у делу *Summa Theologica* изнео своје мишљење о опхођењу према јеретичима; на питање да ли јеретика треба толерисати, он одговара: «...Што се тиче јеретика, морају се имати у виду две ствари, једна на њиховој страни, друга на страни Цркве. На њиховој страни је грех, због кога заслужују не само да буду одвојени од Цркве екскомуникацијом, већ такође да смрћу буду уклоњени са света. Јер, много је тежа ствар искварити веру која оживљава душу него фалсификовати новац који подржава привремени живот. Стога, ако се фалсификатори новца и други злочинци осуђују на смрт од секуларне власти, има много више разлога да се јеретици, чим су осуђени за јерес, не само екскомуницирају, већ и усмрте.

На страни Цркве, међутим, стоји милосрђе које гледа на преобраћење залуталог, али после првог и другог саветовања, Апостол наређује: после тога, ако је још увек тврдоглав, Црква, више се не надајући његовом преобраћењу, гледа на спасавање других екскомуницирајући га и одвајајући га од Цркве, и, штавише, предаје га секуларном трибуналу да смрћу буде избрисан са света.»⁴⁰

Поводом питања да ли Црква треба да прихвати оне који се одврате од јереси, Св. Тома износи следеће: «...Црква прима на покајање оне који се по први пут врате из јереси... уколико се испостави да је њихово преобраћење искрено... али кад поново падну у јерес, након што су били прихваћени, то изгледа доказује да нису утврђени у вери, стога, када се поново врате, примају се на покајање, али нису ослобођени бола смрти.»⁴¹ Ове речи Св. Томе Аквинског најбоље сведоче о томе како се поимала вера у његово време – била је важнија од телесног живота и највеће добро на земљи. Као такву, требало је одбранити и сачувати по сваку цену.

Пет година пре IV Латеранског концила Св. Фрања Асишки са једанаест сапутника тражио је у Риму потврду за начин живота у најекстремнијем сиромаштву прожет проповедањем на основу Јеванђеља, нарочито описа Седамдесеторице, ширег круга апостола. Папа је оклевао, али је дао Фрањиним начину живота усмену потврду; право проповедања је дато Фрањи, а преко њега његовим следбеницима. Ускоро су постали међународни ред фратара, клерикалан и често учен, са пуним правом проповедања.⁴²

Сам Св. Фрања једва да се сусретао са јересју. Проповедање је за њега било спонтани излив унутрашњег живота. За разлику од Доминика, није имао за циљ специјално борбу са јересима, али је сматрао свој ред као помоћнике свештенству, који, самим тим, одвраћа људе од грешака. Околности су ово промениле и фрањевци ће играти важну улогу директно против јереси кроз проповедање, интелектуално отклањање грешака, писањем споразума и пуним деловањем преко институције III реда. Њихов најзначајнији допринос био је подстицање народне побожности преко сцена из Христовог живота и његових патњи. Прихватили су створени свет и

³⁹ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, 313.

⁴⁰ *Documents Illustrative of the History of the Church III*, ed. B. J. Kidd, London 1941, 175–176.

⁴¹ Исто, 177.

⁴² M. Lambert, *Medieval Heresy*, 99.

уживање у природи. То је био индиректан одговор катарском одбацивању света и њиховом Исусу који није био човек.

Албижански крсташки поход

Иноћентије III је почео да трага за решењем проблема Лангедока на два нивоа истовремено. Један је био усвајање верске обнове кроз проповедање и подстицање мисије Дијега и Св. Доминика. Други је представљао примену притиска на невољни епископат ове области и водеће племство које није хтело да сузбије јерес. Ово потоње решење је преовладало када је његов изасланик, Петар из Каstellноа, убијен 1208. године под околностима које су бацале сумњу на грофа Рајмонда VI Тулушког. Иноћентије је позвао на крсташки рат и подстакао жељу барона северне Француске за Рајмондовим земљама.⁴³ На крају понтификата Рајмонд је био разрешен од скоро свих својих поседа у Прованси и већина епископа је смењена. Замењени су другима, који би, по Иноћентијевим надањима, повели агилнију борбу против јереси. Резултати рата били су потпуно уједињење локалног патриотизма и интереса са интересима јереси. Иноћентије је дао пуно законско оправдање за крсташки рат, које се нарочито заснивало на његовом декрету из 1199. г., али када је он почео није био у стању да одржи контролу и канонску процедуру. Земље Рајмонда VI конфисковане су без икаквог суђења, а други јужњачки племићи су разрешени уз посредовање суда. Рат је имао свој врхунац. Овлашћеник Цркве, Симон де Монфор, био је добар генерал коме је недостајао дар политичара.⁴⁴

У току дугог временског периода крсташки рат је помогао да се створи нова политичка ситуација којом су доминирали Французи са севера, у којој је постало могуће ефикасно прогањање. Било је и споредних ефеката. Крсташки рат био је сурови инструмент. Остаје отворена сумња да ли је таква примена силе на ситуацију у Лангедоку била потребна и да ли је Иноћентије III од стране Петра од Каstellноа био правилно обавештен о правом карактеру јереси.⁴⁵

Понтификат Иноћентија III оставио је низ преседана и законских решења за сузбијање јереси, који су допунили и побољшали, мада не из основа променили епископску инквизицију какву је прописивала була *Ad abolendam*.

Године 1215. Иноћентије III сазвао је IV Латерански концил, један од најамбициознијих програма који је Црква или било које западно друштво до тада видело.⁴⁶ Први канон Концила садржао је програм хришћанске вере. Двадесет и први подразумевао је исповедање греха најмање једанпут годишње за све хришћанске вернике. Трећи канон је наставио и уобличио процедуре против јеретика и њихових заштитника, које су почеле булом *Ad abolendam* 1184. године. Последице првог и двадесетпрвог канона биле су најважније. Објављивање садржине вере постало је

---

⁴³ Детаљније о Албижанском крсташком походу погледати А.Р. Evans, *The Albigensian Crusade* у К. М. Setton, *A History of the Crusades II, The Later Crusades*, 1189–1311, Philadelphia 1962, 272–324, и В. Hamilton, *The Albigensian Crusade*, London 1974.

⁴⁴ М. Lambert, *Medieval Heresy*, 100.

⁴⁵ Исто, 101.

⁴⁶ Е. Peters, *Inquisition*, New York 1988, 50.

могуће и обавезно за све који су бринули о душама људи. Увођење личне исповести садржало је велики број важних идеја 12. века о савести и њеним обавезама. Исповедање је постало важан део обуке свештенства у 13. веку. На IV Латеранском концилу канони су сумирали законска решења и догматско устројство, дали су кратку слику грешака које је требало потиснути.⁴⁷

На Концилу је такође осуђена једна интелектуална јерес, погледи на Тројство калабријског опата Јоакима од Флоре. Јоакимова грешка налазила се у делу којим је напао учење о Тројству Петра Ломбарђанина, аутора уџбеника *Сеншенце*, који је имао водећи утицај у париској теолошкој школи, којој је припадао и сам Иноћентије III. Нису осуђена Јоакимова дела у којима је примењивао традиционалне методе егзегезе на Свето Писмо у циљу да разуме шаблоне историје и предвиди будућност. Она су садржавала субверзивну најаву о доласку трећег доба Светог Духа, које ће у неку руку заменити постојеће Време Сина (Исуса Христа). То ће бити Треће доба Вечног Јеванђеља, које ће сменити Стари и Нови Завет, и бити доба љубави, радости и слободе. Ово веровање било је потпуно непомирљиво са августињским схватањем да је, уколико је могуће да се Царство небеско јави овде на земљи, већ остварено у Цркви.⁴⁸ Ову хришћанску револуционарну традицију карактерише то што се Царство Господње не схвата као још један свет у простору и времену, већ као другачији свет, промењен свет, свет промењен нашим властитим напорима. То значи да је људска историја место где се решавају сва питања.⁴⁹ Јоакимов утицај ће се и даље осећати.

Наследници Иноћентија III – увођење папске инквизиције

Наследник Иноћентија, Хонорије III, мање одлучан и оригиналан, наставио је да надограђује антијеретичка законска решења осигуравши да закони о дужностима секуларних власти да потискују јерес и помогну црквеним властима постану део секуларних законика. Цар Фридрих II је учинио такве законе делом царских легислација и увео оштре казне за непослушне.

Главна новина дошла је у време Григорија IX (1227–1241), који је после експеримената са различитим процедурама схватио неадекватност епископалне инквизиције и окренуо се специјалним агентима, који су од папства добили пуна овлашћења да истребљују јерес. Године 1233–34. спровео је припреме за особље таквих агената којима ће бити дата овлашћења у Лангедоку. Показали су се много ефикаснијим него бискупи, па је њихова инквизиција постала нарочито средство против јереси. Епископска инквизиција је у већини земаља које је захватила јерес постала од другоразредног значаја. Тако се родила папска инквизиција Средњег века.⁵⁰

Агенти наименовани на тај начин имали су само један циљ – искорењавање јереси – и нису их ометали други послови. Њихова овлашћења била су дугог трајања и могли су да стичу знања и професионалну праксу. Најчешће су доминиканци

⁴⁷ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 101; *Documents Illustrative of the History of the Church III*, 153–156.

⁴⁸ M. Reeves, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages*, Oxford 1969, 296.

⁴⁹ R. Garaudy, *Faith and Revolution*, *Ecumenical Review* 25 (1973), 66–67.

⁵⁰ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 103.

примани у службу договором са њиховим надређенима. Они су у свој задатак уносили посвећеност људи под заклетвом, који су припадали високо обученом реду са специјалним циљем сузбијања јереси. Фрањевци, који су били ређе опуномоћивани, имали су исту посвећеност раду. Сваки од инквизитора имао је регистре са списком осумњичених, који се могао пренети на наследника или користити као основа за даље истраге у будућем периоду. Записници су били претња свакоме ко је једном био саслушан. Са таквим подацима на располагању средњовековни инквизитор имао је средства слична модерном полицајцу. Као међународно тело инквизиција је могла да повеже акције против јереси у различитим земљама.

Како су се обичаји процедуре инквизиције развијали, настала је врста списка, позната као «инквизиторски приручници», у којима је сакупљено прошло искуство о јеретцима и њиховим веровањима. Давали су информације о поступцима инквизитора и правила према којим су радили. Инквизитор је био наследник зборника легислација против јеретика и њихових присталица који су досезали уназад до буле *Ad abolendam*, као и мера које су спроведене после 1233. г. у корист инквизитора.⁵¹ Процедура инквизиције је савршено одговарала разоткривању јереси. Било који осумњичени могао је бити приведен и приморан да под заклетвом изјави своје учешће у забрањеним обредима, своје контакте са јеретцима или да било коју информацију о својим веровањима. Од 1252. г. одлуком Иноћентија IV, који је унапредио рад инквизиције, на осумњичене се могло примењивати мучење. Тежило се да инструменте силе обезбеди секуларна власт, а не особље инквизитора. Четири године после Иноћентијеве буле његов наследник Александар IV дозволио је инквизиторима да спроводе казне. Субјект је тако бивао приморан да инкриминише самог себе. Право на имовину осуђених јеретика обезбедило је подршку секуларних власти. Инквизитор, који је имао улогу судије и свештеника, одређивао је казне које су се протезале од новчаних глоба, ношења жутог крста на одећи, преко затвора до смртне казне и спаљивања, као и конфискацију, уништење пребивалишта и смењивање дисидената са јавних положаја. Навешћемо став Цркве и папе Николе XI о инквизицији, из приближно 1280. године:

«Ми овим путем изопштавамо све јеретике – катаре, патарене, сироте људе Лиона... и све друге, ма како се они звали. Када их Црква осуди, они ће бити предати световном судији да буду кажњени... Ако се било ко од њих, пошто га ухапсе, покаје и пожели да обави покору, добиће доживотну робију.

Сви који бране или помажу јеретике биће изопштени. Ако било ко остане под изопштењем годину и један дан биће прогнан... Ако они који су осумњичени за јерес не могу да докажу невиност, биће изопштени. Ако под изопштењем остану годину дана, имају бити осуђени као јеретици. Они не могу имати право апелације... Свако ко им одобри хришћанску сахрану биће изопштен све док не изврши прописану надокнаду. Он не може бити ослобођен кривице све док својим рукама не ископа њихова тела и баци их... Ми забрањујемо свим световњацима да расправљају о стварима католичке вере; ако било ко учини то, биће изопштен. Свако ко познаје

⁵¹ Исто, 104.

јеретике, или оне који одржавају тајне састанке, или оне који се у сваком погледу не саображавају са правоверјем, мора са тим да упозна исповедника, или неког другог ко ће о томе обавестити бискупа или инквизитора. Ако он не поступи тако, биће изопштен. Јеретици и сви који их приме, подржавају их или им помажу, као и сва њихова деца до другог колена, неће бити примљени у црквену службу... Овим путем, сада све такве заувек лишавамо њихових црквених положаја.»⁵²

Новине из овог времена трајно су измениле околности под којима се Црква сусретала са изазовом јереси. Иницијатива је прешла на страну Цркве.⁵³ Прихваћено је да сила представља прави одговор и коначно се завршила фаза несигурности која је била карактеристична за 11. и 12. век.

Противакција Цркве утицала је на манифестације јереси. Уместо отвореног проповедања и агитације у 12. веку, сада се сусрећемо са тајним мисионарењем и скривеним завереништвом. Постала је јаснија разлика између јеретичких секти и римокатоличких редова. Контранапад против јереси није био иста ствар што и фундаментална реформа. Било је лакше прихватити новине у верском животу и доносити законе у циљу ефикаснијих репресија према јереси него начинити реформу која би спречила дубоко укоренење злоупотребе у Цркви. Велико проблем остао је повезан са бројем, избором и обуком свештенства. Основна тешкоћа била је богатство Цркве. Реформе IV Латеранског концила имале су само ограничен успех; одговор на њих остао је веома различит од земље до земље. Тринаести канон Концила забранио је нове верске редове. На тај начин Цркви је отежано да прихвати нове верске покрете у будућности.

У политичкој сфери замисао Иноћентија III о споразуму између папа и царева и безбедности папских поседа у Италији није успела да се одржи. Борба за моћ против Фридриха II бацила је сенку на понтификате Григорија IX и Иноћентија IV.⁵⁴ Папе су тежиле да повећају ефикасност прогањања јереси, али избегавале да шаљу своје агенте где год би прогон јереси носио ризик губитка савезника против Фридриха II. Тежак сукоб са катарима ће се успешно решити тек у раном 14. веку.

⁵² Др Р. В. Поповић, *Извори за црквену историју*, Београд 2001, 160–161.

⁵³ M. Lambert, *Medieval Heresy*, 105.

⁵⁴ Фридрих II Хоенштауфен (1212–1250), немачки цар, 1220. године је напустио Немачку, решен да од Италије направи централизовану државу којом ће доминирати норманска краљевина Сицилија. Постао је смртни непријатељ папства. Шеснаест година радио је на учвршћивању своје власти у сицилијанском краљевству и у средњој Италији. Фридрих је у том раздобљу искрено настојао да се споразуме са папом. Чак је понудио да му врати добар део земаља на које је Света Столица полагала право. Папа није могао да преузме одговорност за свој део ове нагодбе, која је подразумевала да Фридрих добије одрешене руке у остатку Италије. Фридрих је решио да доведе Ломбардију у покорност, па је и њу испунио својим представницима Сицилијанцима. Уз подршку папе обновљена је Ломбардијска лига. Папа је помагао рат против Фридриха новцем који је прикупљан у свим црквама хришћанског света и давао све од себе да наговори европске владаре да се умешају. Овај покушај није успео, али Фридрих није имао довољно људи и новца да порази снаге Лиге на отвореном пољу. Његова владавина постала је дуга приповест о изопштењима и привременим помирењима са Црквом. У тренутку његове смрти 1250. године, Ломбардија је још била непокорена. (С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 328–329.)

Средњовековни инквизитори 1230–1252

Између 1231. и 1252. године значајан апарат законских теорија, легислација и праксе учинио је да термин «јерес» и мере против ње буду веома различити од истих у два претходна века.⁵⁵ Рат против јеретика је дозвољен, концепт јереси постао издаја призната у канонском праву и, мада се смртна казна прво појавила у секуларним законским системима, временом је ушла и у црквене судове.

Резултати прве деценије рада папске инквизиције сумирани су у канонима Концила у Тарагону 1242. године.⁵⁶ Концил је дао јасне дефиниције јеретика, верника, осумњиченог, као и оних који јеретике подржавају, крију или бране. Такође је одређена дефиниција оних који су се вратили својим јеретичким веровањима и пракси након што су их се одрекли. Разматран је проблем исповедања јеретика и изнет низ казни, од ношења упадљивог одела и јавних казни до затвора и препуштања секуларним властима на извршење смртне казне. Канони Тарагонског концила заокружили су законодавни рад Григорија IX и оформили процедуру која је уперена на теолошки злочин.

Од канона Тарагона инквизиторска пракса показала се најефикаснијом у Лангедоку. Кратак приручник за инквизиторе из 1248–1249. г. даје детаље инквизиторске процедуре почев од делегације са папским овлашћењима до коначних мера против осуђених јеретика или оних који су се вратили у јерес. Излажу се законске формуле које треба следити и не само процедуре, већ и теолошки услови према којима оне треба да се спроведу.

Током овог периода епископске инквизиције су појачане праксом епископског надзора духовног живота сваке дијецезе; непосредном контролом над постављањем и надгледањем синодијалних сведока, праксом захтевања јавне заклетве послушности Цркви и хришћанским доктринама од читаве локалне популације током посете дијецези и применом и надгледањем казни над осуђеним јеретичима. Са понтификатом Иноћентија IV (1243–1254), различите процедуре и праксе су полако сједињене да би усмериле напад Цркве на јереси преко установе «инквизитора јеретичке поқварености», који је деловао према формулисаним процедурама.

Средњовековни инквизитори на делу

Кратки приручник за инквизиторе у Каркасону (око 1248–1249) представља важно литерарно и процедурално обележје у европској историји. Ово дело је у ствари започело дугу серију веома специјализованих расправа о инквизиторској процедури која се протеже од средине 12. до 18. века.⁵⁷

Пошто је постало очито да ће рад инквизитора бити различит од рада званичног особља, приручник за инквизиторе је брзо постао посебна и оригинална књи-

---

⁵⁵ E. Peters, *Inquisition*, 56.

⁵⁶ Исто, 57.

⁵⁷ Исто, 58; Приручник за инквизиторе у Каркасону преведен је у W.L. Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France*, Berkeley and Los Angeles 1974; О инквизиторском поступку погледати и G.J. Testas, *Inkvizicija*, Zagreb 1982.

жевна форма и из њега и папских писама могуће је реконструисати формалну процедуру инквизитора. Они стварају институцију која је потекла из теологије и права, али није била налик ни једном ни другом.

Приручник почиње са наредбом инквизиторима, које је послао управник доминиканске провинције двојици чланова реда, налажући им да: »ради опростења ваших греха морате да организујете инквизицију (истрагу) јеретика и њихових верника, заступника, прималаца и бранилаца и такође особа које су оклеветане, у провинцији Нарбони...». Двојица инквизитора задужена овом наредбом изјављују да су одабрали место «које добро одговара циљу, из којег или у којем можемо организовати инквизицију других локалних области». Затим су позвали свештенство и народ тог подручја и изнели проповед у којој су навели своја овлашћења, подстицали правоверне хришћане да идентификују познате јеретике или оне који су осумњичени за јерес и објавили «период милости» током којег ће бити прихваћена добровољна признања без судског процеса. Током периода милости инквизитори ће на основу признања и потказивања саставити листу осумњичених које ће лично саслушати када се овај период заврши.

Приручник се наставља цитатима нечијег позива да се појави пред судом, наводећи разлоге за позив, границу одлагања појаве без ризика од оптужбе за недолазак и безбедна места где се позвани могу појавити. Затим се надугачко цитирају овлашћења аутора приручника за чување идентитета сведока, на основу декрета Григорија IX и Иноћентија IV, као и поткрепљујућа мишљења неколико кардинала. Прави разлог за скривање имена сведока био је страх од локалне одмазде.

За оне који се вољно врате Цркви инквизитори су имали формулисан уговор који прописује да се преобраћени јеретик мора одрећи јереси под заклетвом, спроводити и бранити веру, прогањати јеретике, помагати инквизиторима на њиховом задатку и прихватити било коју казну која му се наметне. Приручник такође садржи и форму за помирења под овим условима. Они оптужени и осуђени за јерес који остану тврдоглави препуштају се секуларном суду и бивају екскомуницирани. Слична казна је одређена за особе које су постхумно осуђене за јерес.

Мада су се процедуре инквизиције одржавале у затвореним просторијама, пресуде и казне су се читале наглас на јавним церемонијама. Последњи пасус овог кратког приручника парафразира 23. канон Концила у Нарбони 1243–44. г: «Никога не желимо да осудимо без јасног и очигледног доказа или без његовог личног признања, нити нам Бог дозвољава да тако чинимо. И све веће пресуде и казне које смо издали и које издамо, доносимо са не само општим већ и са специјално потписаним саветом прелата». Приручник се завршава примедбом да се нека дела инквизитора у пракси «не могу лако свести на писану реч и она без обзира на све потврђују слово закона».

Специјализована инквизиторска литература израсла је из прогањања јеретика. Од касног 12. века постојали су записи папског и концилијарног законодавства, технике саслушавања које су развијали инквизитори и формулари процедура за друге који су ступали на положај инквизитора по први пут. Мада су већину инквизитора чинили обучени теолози и проповедници, а неколицина су били правни стручњаци, никаква претходна обука није никога од њих квалификовала да буде ефикасан ин-

квизитор. Стога је инквизиторска литература била потребна и преписивана током 14. и 15. века.

Доктрине и процедуре потицале су из теологије и канонског права, не само из раних радова црквених Отаца и општих концила и папа, већ и из систематизације ових текстова од раног 11. века надаље и све већег развоја теологије и права у 12. и 13. веку.⁵⁸ До средине 13. века многе двосмислености и оклевања које су карактерисале ставове према јереси су нестале. На њиховом месту биле су дисциплине теологије и права. Састојале су се од корпуса професионалног знања које је примењивало професионално особље школовано на новим универзитетима, стручно за релевантне текстове и утицајно у саветовању оних који су креирали црквену политику. Теолози и канонисти су обезбеђивали интелектуалне и техничке доктрине које су спроводили инквизитори.

Извори који су најчешће цитирани били су Свето Писмо, *Сенџенце* Петра Ломбарда, теолога 12. века и коментари о њему, стандардни уџбеници теологије; *Decretum* Грацијана⁵⁹ и коментари о њему; стандардна дела о канонском праву и папски декрети и коментари о њима. Два важна текста налазе се у Грацијановом делу *Decretum*. У 34. поглављу цитира се Св. Јероним због његовог етимолошког описа самог појма јереси: «Реч јерес долази из грчког и значи избор, тј. кад свака особа изабере за себе доктрину за коју мисли да је најбоља. Стога, ко год разуме Свето Писмо у било ком другом смислу од оног који је дао Свети Дух, по коме је оно писано, мора се звати јеретиком, чак иако не напусти Цркву и он се мора сматрати човеком чија дела потичу од тела, који је изабрао оно што је горе».

Још утицајнији био је текст Св. Августина који се концентрисао на бунтован карактер јеретика и вероватно је најутичајнији текст у историји средњовековне јереси. У 18. књизи, поглављу 51. *Државе Божије*, Августин доказује да су Цркву у ствари ојачали јеретици. Почео је поглавље са живим описом ђаволовог запрепашћења пред напуштањем паганских храмова и жељом људске расе да се окрене Христу као њеном спасиоцу. Ђаво је тада ускомешао јеретике, који су се издавали за хришћане и остали у Цркви. Даљи део текста Грацијан наводи у 24. поглављу из кога проистиче да су свесни погрешан избор верске доктрине и непокорност суштинске одлике јеретика.⁶⁰

Теолози су често цитирали ове текстове, јер су *Causae* 23. и 24. Грацијановог дела *Decretum* садржали корисне изводе, већином из дела Светих Отаца. Такође су цитирали Свето Писмо налазећи упуте о јеретичима (Матеј 7.15, 8.2, Лука 12.2, Откровење 2.2, посланице Св. Павла). Теолози до времена Св. Томе Аквинског (1224/5–

⁵⁸ E. Peters, *Inquisition*, 60.

⁵⁹ У 12. веку канонском праву било је неопходно сређивање и пречишћавање да би могло да послужи као успешно оруђе владавине. Најуспешнију реорганизацију канонског права извео је у Болоњи четрдесетих година 12. века монах Грацијан. Његово *Слањање нескладних канона*, познатије под именом *Decretum*, постало је стандардна компилација традиционалног канонског права коју су проучавали нараштаји студената права и користиле судије. Канонско право регулисало је све видове црквеног живота. (Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 221.)

⁶⁰ *Gratiani decretum: la traduction et ancien francais du decret de Gratien*, vol. 3, *Causae* 15–29, Helsinki 1996, 178–208; A. Augustinus, *Država Božja*, Podgorica 2004, 794–796.

1274) створили су простране темеље за теолошку дефиницију јереси и јеретика и дали једну од две главне потпоре за активности инквизиције. Њихови текстови су често цитирани на почетку приручника за инквизиторске процедуре.⁶¹

На сличан начин су правници налазили јеретике у правним аналогијама. За њих су јеретици били слични богохулним лоповима осуђеним на неславну смрт по римском праву или издајницима у римском законодавству. Правници су се више ослањали на доктрине хришћанског римског права, законодавство црквених концила и декрете папа да би обликовали правну копију мисли теолога, стварајући другу важну потпору за делатност инквизиције. Дело теолога и правника подупрло је законодавство које је створило, одржавало и усмеравало рад инквизитора. Канони Тарагонског концила су први у дугој линији директива које су обликовале овлашћења и процедуру средњовековне инквизиције.

Основни циљ инквизитора био је да се спасу душе јеретика и оних који су им блиски, да штите јединство Цркве.⁶² Мада већина инквизитора нису били правници, имали су помоћ стручњака и папско овлашћење као судски изасланици. Приручници које су користили углавном су детаљно објашњавали разлоге за разлику неких њихових процедура у односу на друге судове. У неким случајевима процедуре се нису уопште разликовале. Грађански судови у многим областима такође су одбијали да открију имена сведока због страха од одмазде. Такође нису били вољни да дозволе оптуженима саветовање у многим различитим типовима случаја. Стандарди доказа за пресуду били су грубљи на грађанским судовима 13. века него на судовима инквизиције. Поред традиционалне процедуре оптужбе постали су широко раширени други облици процедуре на грађанским и судовима канонског права. Пример је процедура *denuntiatio*, у којој је особа добре репутације пријавила злочин магистрату без обавезе да преузме одговорност пуне оптужбе. Магистрати су могли да приме оптужбу од сопствених службеника, преко гласина, или су били обавештени из свог личног искуства. Након обавештења судија је морао да утврди да ли се злочин заиста догодио и да ли случај захтева казну или не.

Када је оптужени идентификован почела би истрага. Оптуженом се давао писани опис оптужби против њега. Средњовековна правила прихватала су само потпуне и делимичне доказе. Једини потпуни доказ било је сведочење очевидца који су ухватили криминалца на делу или признање. Сви други докази били су делимични и нису имали исту снагу пуног доказа у случајевима кључног злочина. На овом нивоу уводи се доктрина мучења. Традиционално римско и средњовековно кривично право учинили су мучење елементом сведочења сумњивих сведока. Саму процедуру мучења и њено место у процесу строго су дефинисали правници. Признање дато под тортуром морало се слободно поновити следећег дана без мучења или би се сматрало неважећим. Тортура је била средство за добијање потпуног доказа када постоји велика маса делимичних и нема других доступних потпуних доказа. Елементи процедура инквизиторских обилазака описани у приручнику за инквизиторе у Каркасону 1248. г. успоставили су општу форму процедура током трајања и

⁶¹ E. Peters, *Inquisition*, 62.

⁶² Исто, 64.

делатности средњовековних инквизитора. Књижевни жанр приручника забележио је искуства многих инквизитора у многим ситуацијама.⁶³

Казне које су изрицали инквизитори издате су у форми покајања онима који су га због својих дела показали у извесном степену. Укључивале су пост, бичевање, ходочашће, ношење жутог крста на одећи за извештан период времена. Изгледа да су инквизитори први дошли на идеју лишавања слободе као покајничке казне. Постојала су два типа – утамничење налик манастирском животу и затварање у једну ћелију. Сви затвореници су минимално храњени, забрањене су им посете и њихове казне су технички биле доживотне, мада су често ограничене на краће периоде.

За јеретике који су се покајали и оне који нису у римском праву важила је доктрина да се њихова имовина треба конфисковати. Конфискација није била кајање и инквизитори никога нису на то осудили, то је био резултат грађанског права. Мада су инквизитори често добијали нешто од конфисковане имовине да би се издржавали, конфискација обично није била инквизиторска функција. Инквизитор није никога осудио на смрт – упорне јеретике су предавали секуларним властима на извршавање казне које је одредило локално законодавство, обично спаљивање на ломачи.

Случај суда у Памијеу

Грофовија Фоа била је захваћена патаренском јереси још од 13. века. После пада Монсегира, последње патаренске тврђаве, у 1244. години, овде је деловала инквизиција у периоду 1240–1250. Инквизитори су се поново појавили у грофовији Фоа око 1265, а затим 1272–1273. Присуство јереси осећа се и касније, а 1295. папа Бонифације VIII оформио је дијецезу око Памијеа, која укључује и горњи и доњи крај грофовије Фоа. Циљ стварања дијецезе био је лакши надзор ради спречавања јереси. После двадесет пет година инквизиција је поново деловала у два наврата 1298–1300. и 1308–1309. године. У питању је дејствовање доминиканског суда у Каркасону. У почетку апамејски бискупи нису реаговали против јереси своје пастве, док бискуп Жак Фурније, дошавши на власт 1317, није искористио одлуку концила у Бечу 1312.⁶⁴ и основао сопствену инквизиторску службу. Водиће је у сарадњи са братом Гајаром де Помијесом, изаслаником Жана де Бона, одговорног за инквизицију у Каркасону. Обојица су били доминиканци. Изван саме дијецезе, неколико инквизитора високог ранга – Бернар Ги, Жан де Бон и Нормандијац Жан Дипра – својим присуством повремено су почаствовали заседања апамејске службе.⁶⁵

Према статистици, апамејски инквизиторски суд радио је 370 дана између 1318. и 1325. године, обавио 578 саслушања. Од овог броја 418 су саслушања оптужених, а 160 саслушања сведока. Расправљало се о 98 случајева или предмета. У оквиру 98 случајева испитивано је или осумњичено 114 особа, а већина су били случајеви патаренске јереси. У питању су били неколико племића, неколико све-

⁶³ Исто, 66.

⁶⁴ Концил је одредио, у циљу корисне сарадње, да месни бискуп треба своју власт да придружи власти доминиканског иницијатора, који је дотад једини водио инквизицију.

⁶⁵ E. Le Roa Ladiri, *Montaju, oksitansko selo od 1294. do 1324*, Sremski Karlovci–Novi Sad 1991, 9–10.

штеника и бележника, а највише скромни људи, сељаци, занатлије, мали трговци. Међу њима било је 48 жена.⁶⁶

Канонски поступак отварао се на основу једне или више пријава. Затим се именовани позивао да се појави пред апамејским судом. Позив је уручивао парох у његовом месту становања. Уколико се појединац није појавио пред судом, локални баји (официр у служби грофа или феудалног господара) приводио је оптуженог. Појављивање пред судом и бискупом почињало је заклетвом коју оптужени полаже над Јеванђељем, а настављало се неравноправним дијалогом. Бискуп је постављао низ питања, захтевајући одређеније одговоре у овој или оној тачки или појединости. Одговори оптуженог су били опширни. Оптужени, пошто је ствар дуже трајала, није морао увек бити у затвору. Могао је да буде затворен између саслушања и лежати у једном од бискупових апамејских затвора, али и користити дуже или краће периоде привремене слободе. Тад је морао да борави у границама парохије, тј. дијецезе. У циљу усмеравања оптуженог нису се првенствено користила мучења, већ изопштавање и строг или врло строг затвор. Мучење се применило само у једном, намештеном суђењу. У свим другим случајевима бискуп се ограничавао на гоњење стварног застрањивања. Признања су се заснивала на описима свакодневнoг живота и његове суштине. Њихови искази се узајамно потврђују, а кад противрече један другом, Жак Фурније је захтевао тачне појединости од оптужених. Његов циљ био је откривање грешног понашања и спасавање душа. Казне су биле различите – мање или више строг затвор, ношење жутог крста, ходочашћа, заплена добара. Петоро је завршило на ломачи – четворица валденга из Памијеа и патаренски рецидивиста Гијом Фор из Монтајуа.⁶⁷

Завршни осврт

Фратри без инквизиције вероватно никад не би могли да искорене јерес. Инквизиција је постојала где год је било јеретика и где су локални владари њима дозвољавали да делују. Инквизиција у јужној Француској радила је један век. Без политичких заштитника, изложени сталном прогону и изазвани од правоверних, катарци су до 1330. г. нестали скоро са свих подручја, осим најзабаченијих. Остали јеретици, као што су валдензи, преживели су скривени на удаљеним местима изван домашаја инквизиције.

За људе Средњег века јерес је била најстрашнији од свих злочина, издаја самог Бога. То је била зараза која је уништавала људске душе. Према ставовома тога времена, било је много боље казнити и понеког невиног него допустити да се страшна болест прошири. Неки инквизитори јесу допуштали да на њих утиче похлепа, осветољубивост или чак политички разлози, али циљеви инквизиције били су искрени, а њене вође обично одани, мада фанатични верници. Тешко је инквизицију одбрани од кршења сопствених правила и начела када су у питању мучење, добровољно признање и предавање световним властима. Црква се није увек придржавала соп-

⁶⁶ Исто, 11.

⁶⁷ Исто, 12.

ственог поимања праведности. Инквизиција се мора обележити као зло, али је оно било разумљиво у свету постојећег окружења.

Средњовековни човек сматрао је религијског кривоверца уједно и политичким револуционаром који својим нападима на темеље хришћанског западног друштва угрожава постојање Цркве и државе.⁶⁸ Сви теолози, па и Тома Аквински, одбијали су непосредну присилу у верским питањима. На питање шта да се ради са онима који негирају и оспоравају верску истину гледало се сасвим другачије него данас. Постојала је само једна једина објективна истина. Према средњовековним верницима, истини се боље служило строгошћу него благом љубављу. Поступака против јеретика и прогона вештица било је до касно у новом веку. Било их је много и једнако окрутних и у Витенбергу, Женеви, Келну и Паризу. Уклонило их је тек просветитељство 18. века.

Све дубљи и одређенији развој теолошке мисли и верске свести широких маса неизбежно су довели до тога да се црне овце хришћанства сматрају срамотном љагом. Катастрофе које су се сручиле на јеретике чине се последицом верског развоја. Поставља се питање да ли су се морали уклонити насиљем? Постојала је дилема – да ли толерисати или силом уклонити? Оба решења носила су последице. Св. Бернар из Клервоа негативно је одговорио на примену насиља против јеретика: «... не смемо их гонити оружјем, већ доказима, поучавањем и уверавањем». Опасност није била измишљена, јеретици су били врло вешти и упорни пропагатори.

Урбанизована Италија, више него остала Европа, била је навикла на додир са страним народима и обичајима. Неконформисте је пуштала на миру, све док нису дошли проповедници и хушкачи маса, који су усијали атмосферу. Енглеска је током целог средњег века била блага према јерeticима. Трпели су их, али то не значи да су јеретици тамо били и сигурни.⁶⁹

Методe инквизитора су неспојиве са савременом правном осетљивошћу. Таквих случајева било је и у римском праву и у средњовековним обичајима. То је био механизам способан да уништи сваког на кога падне и најмања сумња или клевета. Има много ослобађања од кривице, свака пресуда не одводи увек на ломачу, јер средњовековно хришћанство није сасвим заборавило на милосрђе и опраштање. Између 1308. и 1323. године инквизитор Бернар Ги успео је изнудити 613 признања кривице, али је световној власти предао само 45 јеретика. Према неким тврдњама, жртава је било врло мало, али је, и ако је тако, међу њима било изузетно надарених и храбрих људи, и нанета је непроцењива штета слободи мисли.⁷⁰

Са данашње тачке гледишта, становишта и размишљања модерног човека, параметара људских права и слобода, свака установа попут инквизиције, па и оне средњовековне, не може проћи без осуде. Међутим, ствари треба посматрати и из перспективе времена у којој је она настала, када су људи по свом менталном склопу, начину схватања и размишљања били знатно другачији него данас. Неке данас сасвим разумљиве и наизглед обичне ствари тада су биле незамисливе, а и обрнуто.

⁶⁸ А. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb 1988, 174.

⁶⁹ R. Lopez, *Rodenje Evrope*, 313–314.

⁷⁰ Исто, 316.

Опште је познато да се човек кроз историју мења, укључујући ту и менталитет. То је резултат прогреса, развоја цивилизације. Хришћанство је донело велику промену у антички свет и његова морална схватања, свет у коме су се људи дивили гладијаторским играма и уживали у убиствима, разврату. Тако и човеку двадесет и првог века делује незамисливо да неко због својих идеја и веровања може бити спаљен на ломачи.

Човеков живот у средњем веку био је нераскидиво повезан са вером. Она је продираше у све сфере друштва, интелектуалног живота, културе, па и свакодневице. Бројне појаве које су одраз психичког склопа обичних средњовековних људи резултат су њихових схватања вере и Бога, значаја који је она имала, као нешто што је највредније. Данас се примат даје разуму и таква перцепција изгледа несхватљиво, сматра се тековином «мрачног» средњег века. Овде није место да се улази у расправу о томе, али вреди подсетити да су се нека од најмрачнијих и најкрвавијих дешавања људске историје догодила не тако давно, у двадесетом веку. Једноставно, средњовековни свет био је другачији од овог нашег. Правити паралеле је назахвално, јер ниједна није адекватна. Тешко је схватањима једне епохе тумачити појаве друге, која је давно прохујала, са којом нема много додирних тачака, јер је развој цивилизације направио велики јаз. Морамо покушати, мада је то у потпуности немогуће, размишљати на начин како се то чинило у времену које проучавамо. Тек тада можемо стећи макар одраз праве слике ствари.

Дакле, инквизиција се може разумети само ако се посматра у оквирима околности времена у којима је настала. Црква је испробала бројна друга решења која нису уродила плодом. Највеће добро тога времена на Западу – хришћанска вера и Црква – били су угрожени. Средњовековна инквизиција је утемељена с разлогом да се западно хришћанство и Црква заштити, али су, као и увек, биле присутне бројне злоупотребе, личне користи, похлепа људи, а Црква цео процес није адекватно контролисала и било је много пропуста. Казна спаљивања, за нас неразумљива, само зато што неко верује у нешто другачије, може се донекле схватити ако се узме у обзир да су начин размишљања и норме људи тог времена били другачији, да су људи такве ствари прихватили, па и оправдавали.

HERESY AND THE INQUISITION IN THE WEST IN THE 12TH AND 13TH CENTURIES

Miroslav M. Popović,
*Scholar of Ministry of Science and
Technological Development of the
Republic of Serbia*

***Summary:** Religious teachings that are opposite to the official position of the Church are called heresies. During the first centuries of Christianity heresies were most often born because of the wrong understanding of Christ's nature. The heretical movements that had tendencies to bring back the Western Church to the apostolic roots appeared later. Many of the heretical teachings rejected Sacraments and other church institutions.*

Combining in itself western Gospel heresies and Bogomil influences from the East, a new heresy was born in the 12th century – Cathars. At the same time, two groups of heretics appeared – Humiliats and Waldensians, movements based on the Gospel and their members wanted the right to preach among Christians.

Friars would have never managed to deal with heresies without the Inquisition. The Inquisition existed wherever it was necessary, where rulers allowed it to act. The Inquisition in Southern France had worked for a whole century. Around 1330's, Cathars, being without political protection, under constant repression, had almost disappeared from all areas, except from the most isolated ones.

Key words: *heresy, dualism, Cathars, Humiliats, Waldensians, Inquisition*